

Cambridge University Press

978-1-108-07125-3 - Corpus Iuris Civilis: Volume 1: Institutiones and Digesta

Edited by Theodor Mommsen and Paul Krueger

Excerpt

[More information](#)

LIBER PRIMUS.

- I De iustitia et iure.
- II De iure naturali gentium et civili.
- III De iure personarum.
- IV De ingenuis.
- V De libertinis.
- VI Qui quibus ex causis manumittere non possunt.
- VII De lege Fufia Caninia sublata.
- VIII De his qui sui vel alieni iuris sunt.
- IX De patria potestate.
- X De nuptiis.
- XI De adoptionibus.
- XII Quibus modis ius potestatis solvitur.
- XIII De tutelis.
- XIV Qui dari tutores testamento possunt.
- XV De legitima adgnatorum tutela.
- XVI De capitis minutiōne.
- XVII De legitima patronorum tutela.
- XVIII De legitima parentum tutela.
- XIX De fiduciaria tutela.
- XX De Atiliano tutele vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur.
- XXI De auctoritate tutorum.
- XXII Quibus modis tutela finitur.
- XXIII De curatoribus.
- XXIV De satisdatione tutorum vel curatorum.
- XXV De excusationibus tutorum vel curatorum.
- XXVI De suspectis tutoribus et curatoribus.

LIBER SECUNDUS.

- I De rerum divisione.
- II De rebus incorporalibus.
- III De servitutibus.
- IV De usu fructu.
- V De usu et habitatione.
- VI De usucaptionibus et longi temporis possessiōnibus.
- VII De donationibus.
- VIII Quibus alienare licet vel non.
- VIII Per quas personas nobis adquiritur.
- X De testamentis ordinandis.
- XI De militari testamento.
- XII Quibus non est permissum testamenta facere.
- XIII De exheredatione liberorum.
- XIV De heredibus instituendis.
- XV De vulgari substitutione.
- XVI De pupillari substitutione.
- XVII Quibus modis testamenta infirmantur.
- XVIII De inofficio testamento.
- XIX De heredum qualitate et differentia.
- XX De legatis.
- XXI De ademptione legatorum.
- XXII De lege Falcidia.
- XXIII De fideicommissariis hereditatibus.
- XXIV De singulis rebus per fideicommissum relictis.
- XXV De codicillis.

LIBER TERTIUS.

- I De hereditatibus quae ab intestato deferuntur.
- II De legitima adgnatorum successione.
- III De senatus consulto Tertulliano
- IV De senatus consulto Orfitiano
- V De successione cognatorum.
- VI De gradibus cognitionis.
- VII De successione libertorum.
- VIII De adsignatione libertorum.
- IX De bonorum possessionibus.
- X De acquisitione per adrogationem.
- XI De eo cui libertatis causa bona addicuntur.
- XII De successionibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem et ex senatus consulto Claudiano.
- XIII De obligationibus.
- XIV Quibus modis re contrahitur obligatio.
- XV De verborum obligatione.
- XVI De duobus reis stipulandi et promittendi.
- XVII De stipulatione servorum.
- XVIII De divisione stipulationum.
- XIX De inutilibus stipulationibus.
- XX De fideiussoribus.
- XXI De litterarum obligatione.
- XXII De consensu obligatione.
- XXIII De emptione et venditione.
- XXIV De locatione et conductione.
- XXV De societate.
- XXVI De mandato.
- XXVII De obligationibus quasi ex contractu.
- XXVIII Per quas personas nobis obligatio adquiritur.
- XXIX Quibus modis obligatio tollitur.

LIBER QUARTUS.

- I De obligationibus quae ex delicto nascuntur.
- II Vi bonorum raptorum.
- III De lege Aquilia.
- IV De iniuriis.
- V De obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur.
- VI De actionibus.
- VII Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.
- VIII De noxalibus actionibus.
- VIII Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur.
- X De his per quos agere possumus.
- XI De satisdationibus.
- XII De perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes vel in heredes transeunt.
- XIII De exceptionibus.
- XIV De replicationibus.
- XV De interdictis.
- XVI De poena temere litigantium.
- XVII De officio iudicis.
- XVIII De publicis iudiciis.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS
 FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS
 PIUS FELIX INCLITUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS
 CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus vicit existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates¹ expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

¹ Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia² adnuente deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae³ provinciae post tanta temporum spatia nostris vitoris a caelesti numine praestitis⁴ iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum eentes caelesti favore iam adimplevimus.

³ Cumque hoc deo propitio peractum est, Tribonianus viro magnifico magistro et exquaestore sacri palati nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus, quorum omnium⁵ sollertia et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures

quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam possum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiunt: et quod in priore tempore vix post quadriennium⁶ prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingredi amini digni tanto honore tantaque reperti⁷ felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditio⁸ nis a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliquis multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt⁹, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

⁷ Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsis sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis¹⁰ gubernare.

Data undecimo¹¹ kalendas Decembres Constantiopolis domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto¹² tertium consule.

(1) *sic EW* cum Θ , iniquitatem *BU* (2) *sic UEW* cum Θ , diligentia *B* (3) *sic PE* cum Θ , numerosae *BU*
 (4) *praestitae B* (5) *sic UEW^a* cum Θ , omnem *BW^b*
 (6) *μετὰ τριητὴν Θ* (7) *reperti om. B^a contra Θ*

(8) *sic BU* cum Θ , contulerunt *I^c* (9) *sic V^d UW*, credendam *B* (10) *sic BU* cum Θ , gubernari *VW*
 (11) *sic VPE, x BU* (12) *perpet. aug.] VE, p. p. BU*, saceratiss. aug. *P*

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM DOCTISSIMUM MAGISTRUM
 ET EXQUAESTORE SACRI PALATII ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM
 ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM
 QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIMUM
 INCLITAE CIVITATIS¹

LIBER PRIMUS.

I²

DE IUSTITIA ET IURE.

³Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum
 1 cuique tribuens. Iuris prudentia est divinarum atque
 humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

2 His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudo ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidencia, quae plerunque iuvenes avertit⁴, serius ad id perducemus⁵, ad quod leniore⁶ via ductus sine magno labore et sine ulla diffidencia maturius perduci potuisset.

3 ⁷Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. ⁸Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod est tripartitum⁹: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

II¹⁰DE IURE NATURALI GENTIUM¹¹ ET CIVILI.

¹²Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humanigenoris proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censerunt. Ius autem civile vel gentium ita dividitur: ¹³omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communis omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communis

'omnium hominum iure utitur. quae singula qualia 2 sunt, suis locis proponemus.' Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur¹⁴. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicut cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usus exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

3 ¹⁵Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγονοι, οἱ δὲ ἀγραποί¹⁶. Scriptum ius est lex¹⁷, plebi scita, senatus consulta, principum placita, matrū gistratum dicta, responsa prudentium. Lex est, quod populus Romanus senatore magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebi scitaum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. ¹⁸plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi scita lege Hortensia lata non minus valere quam leges cooperunt. ¹⁹Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocari²⁰ legis sanciendae causa, aequum visum est senatum vice populi consuli. ²¹Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistolam constituit vel cognoscens decretum vel edictu praecipit, legem esse constat: haec²² sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quedam sunt personales, quae nec ad exemplum

(1) *Hanc inscriptionem restituui ex RA* (2) cf. *Dig. 1, 1*
 (3) *pr. § 1 ex Ulp. l. 1 reg. (Dig. 1, 1, 10 pr. § 2)* (4) sic
A Wθ, avertit *B* (5) sic *V?* *B W cum θ*, perducamus *AP*
 (6) sic *A*, leniori *PW*, leviori *B* (7) § 3 ex *Ulp. l. c.*
(Dig. 1, 1, 10, 1) (8) § 4 ex *Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 1, 2)*
 (9) sic *Vθ*, est tripartite *AB*, tripartitum est *Dig.*
 (10) Cf. *Gai. 1, 1..8 Dig. 1, 1* (11) gentium] *VAθ*,
 et g. *Abg APB* (12) *pr. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 1, 3)*

(13) *Gai. 1, 1 (Dig. 1, 1, 9)* (14) sic *Bθ*, appellabantur *APEW* (15) § 3 in. ex *Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 6, 1)*
 (16) id est legum aliae scriptae aliae non scriptae (17) lex]*E Wθ*, leges *AB* (18) plebs..ceteri cives significantur simil. *Gai. 1, 3* (19) *Gai. 1, 4* (20) sic *V*, convolare *ABP* (21) § 6 ex *Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 4, 1)*
 (22) haec *ABP Dig.*, hae *V*

trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri derident. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii portio est. ¹Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permisum erat² iura condere.³ nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iuris consulta appellabantur quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responsu eorum non liceret, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent⁴, custodirent.

¹¹ Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permaneant: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

¹² ⁵Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III⁶

DE IURE PERSONARUM.

⁷Summa itaque⁸ divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.¹ ⁹Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi voluntur, naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior digniti annis ad premium participandum sese venumdari passus est. in servorum condicione nulla differentia est¹⁰. In liberis multae differentiae sunt. aut enim ingenui sunt aut libertini.

III¹¹

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino altero ingenuo. sed

et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihil minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. ¹²sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quae sit est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei¹³ qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissionem esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V¹⁴

DE LIBERTINIS.

¹⁵'Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.' ¹⁶manumissio autem est datio¹⁷ libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali¹⁸ nomine homines appellaremur¹⁹, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta²⁰ aut inter amicos aut per epistolam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et alii multis modis libertas servo competere potest, quia tam ex veteribus quam nostris constitutionibus introducti sunt. ²¹Servi vero a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur. veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.'

³ Libertinorum autem status tripartitus antea fuerat: nam qui manumittebantur. modo maiorem et iustum libertatem consequerantur et fiebant cives Romani. modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia deditiorum numero. sed deditiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequenterbat: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliore statum reducere desiderans in duabus constitutionibus²² hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competit, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit²³ qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et deditios quidem per²⁴ constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Tribonianus viro excelsio quaestore antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerit observantium²⁵ alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correxiimus, quae inter imperiales radiat

(1) Gai. 1, 7 (2) erat] VA, est B Gai. (3) concdere VP (4) sic VA, inveniissent B (5) Gai. 1, 8
(6) Cf. Dig. 1, 5 (7) Gai. 1, 9 (Dig. 1, 5, 3) (8) sic B Dig. Θ, itaque om. AP, et quidem summa Gai. (9) § 1..3 ex Flor. l. 9 inst. (Dig. 1, 5, 4) (10) sic BEW, nullae differentiae sunt A
(11) Cf. Gai. 1, 11 (12) pr. fin. ex Marcianil. 1 inst. (Dig. 1, 5, 5, 2, 3) (13) ei om. A^{b9} B^a
(14) Cf. Gai. 1, 11..34 Dig. 40, 1 seqq. Cod. 7, 1 seqq.

(15) Gai. 1, 11 (Dig. 1, 5, 6) (16) pr. fin. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 4) (17) sic WEΘ Dig., donatio B (18) naturali] Dig. Θ, communi EW, om. B (19) sic PE Dig., appellemur BΘ (20) vindicta] EW^a, vind. manumittuntur BWB^b (21) Gai. 1, 20 (22) Cod. 7, 5, 6 (23) fit] B, sit E cum Θ (24) per] EWΘ, et per B (25) omnem..observantium] EWΘ, omnes quae fuerant observantia (om. circa eos) B

sanctiones, et omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

VI¹QUI² QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

³ Non tamen cuiuscumque volenti manumittere licet, nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.⁴ Licet autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo⁵ testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio⁶ non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem sibi elegit, si praetermisserit libertatis dationem, servum remanere voluisse et neminem sibi heredem fore. ⁷In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desitutus est solvendo esse, praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficient: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudulantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non sufficiunt creditoribus.

⁸ Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non alter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerint manumissi.⁹ Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamque aut fratrem sororem naturales aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamque aut collectaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimoniī causa, dum tamen intra sex menses uxori ducatur, nisi iusta causa impedit,¹⁰ et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem¹¹ annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.

¹²Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quatuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat.¹³ quod

non erat ferendum, si is, cui tutorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos¹⁵ similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non alter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudiciorum stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire¹⁶.

VII¹⁷DE LEGE FUFIA¹⁸ CANINIA SUBLATA.

¹⁹ Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis, quam quasi libertatibus impedit et quodammodo invidam tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impedit libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

VIII²⁰

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

²¹ Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuri sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuri sunt. ac prius dispiciamus de his qui in potestate dominorum sunt.

¹ In potestate itaque dominorum sunt servi (quae quidem potestas iuri gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse) et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur.

² Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub²² imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coeretur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statutas principum configiunt, praecepit ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur, et recte: expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur.²³ cuius rescripti ad Aelium Marciandum emissi verba haec sunt: Dominorum quidem potestatem in suis servos illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognoscere de querellis eorum, qui ex familia Iuli Sabini ad statuam coniuguerunt, et²⁴ si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube,

(1) Cf. Gai. 1, 19..21, 36..42. 47 Dig. 40, 2, 9 Cod. 7, 1, 11
 (2) qui] ind. V, qui et B index B Θ, om. E (3) Gai. 1, 36..37 (4) eo] BE, om. PΘ (5) Cod. 6, 27, 5
 (6) § 3 in. ex Gaii l. 1 rer. cott. (Dig. 40, 9, 10) (7) Gai. 1, 38
 (8) fuerint manumissi] sic dett., fuerit man. libri, fuerit (om. manumissi) Gai.: fuisse quam vindicta si ap. cons. i. e. m. adpr. fuerit (Savigny)? (9) Cf. Gai. 1, 39..19 (10) sic EΘ, impeditur B (11) sic libri cum Θ, decem et octo Dig. 40, 2, 13 (12) Gai. 1, 40 (13) sic E Gai., autem B

(14) sic BP, permiserat E, potest Gai. (15) nos] B, non PE (16) sic E^a, invenire B, pervenire E^b
 (17) Cf. Gai. 1, 42..46. Cod. 7, 3 (18) sic B Gai. 3, 46 Paul. 4, 14 Ulp. 1, 22 Dig. 35, 1, 37 Cod. h. t., fusia ind. V cum rubr. Θ, furia Gai. 1, 42 et Θ alt. loco (19) Gai. 1, 42
 (20) Cf. Dig. 1, 6 (21) Gai. 1, 48..53 (Dig. 1, 6, 1)
 (22) sub hoc B (23) § 2 fin. ex Dig. 1, 6, 2 (Ulp. l. 8 de off. proc. cf. Coll. l. Mos. 3, 3) (24) et] ut B

'ita ut in potestatem domini non revertantur. qui 'Sabinus', si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet 'me' admissum severius exsecuturum.'

VIII²

DE PATRIA POTESTATE.

³In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus.⁴ Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, in dividua consuetudinem vitae continens.⁵ Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, quam 'sem nos habemus'.⁶ Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aequae in tua sunt potestate, et pronepos et protoneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

X⁶

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecelta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii familias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio⁷, qua permisum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

⁸Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam quarundam nuptiis abstinendum est⁹. inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coepit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

² Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatione, sed non tanta. sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed ¹⁰ si qua per adoptionem soror tibi esse coepit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec nep-

tem fratri vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint¹¹. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratri et sororis iungi possunt. Item amitam licet adoptivam uxorem ducere non licet, item materteram, quia parentum loco habentur¹². qua ratione verum est maguam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. Adfinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo¹³, alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est¹⁴, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communis iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non possis. Mariti tamen filius ex alia uxore et uxor filia ex alio marito vel contra matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemque ex matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua: sed Julianus¹⁵ huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint. Illud certum est serviles quoque cognationes impedimentum esse nuptiis, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint. Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.

¹² Si aduersus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii, quos mater vulgo concepit.¹⁶ nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum his etiam incertus est: unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi 'οποράθη' concepti vel quasi sine patre filii.¹⁷ sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exacti locus sit, qui autem prohibitas nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.

¹³ ¹⁷Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim ut¹⁸ nati sunt in potestate parentum non fiant, postea tamen¹⁹ redigantur in potestatem. qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestatus patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione²⁰ dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur: quod et alii, si ex eodem matrimonio²¹ fuerint procreati, similiter nostra constitutio²² praebevit.

(1) sabinus del. cum Dig. Coll. (1*) me] EDig. Coll., me hoc A W, me adversum se B

(2) Cf. Dig. 1, 6 Cod. 8, 46 (47) (3) Gai. 1, 55 (Dig. 1,

6, 3) (4) Gai. l. c. (5) § 3 ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 6, 4)

(6) Cf. Gai. 1, 56–65 Dig. 23, 2 Cod. 5, 4 (7) Cod. 5, 4,

25 (8) Gai. 1, 58–61 (9) sic BEW, abstinere debemus

A Gai. (10) sed] A Wθ Gai., sed et BE (11) sic Wθ,

quartus gradus sit AB, quartu gradus sit E (12) sic dett.

cum Θ, habetur ABEW^b, habeatur W^a (13) tuo] EW,

eius A, om. B (14) tua est] EW, mevii est A, om. B

(15) cf. Dig. 23, 2, 12, 3 (16) Gai. 1, 64 (17) Gai. 1, 65

(18) ut] EW cum Θ, om. AB (19) tamen] Gai., autem libri

(20) Cod. 5, 27, 10 (21) si ex e. m.] A, ex e. m. si

B PW^a, qui ex e. m. E (22) Cod. 5, 27, 11

XI¹
DE ADOPTIONIBUS.

²'Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae diximus in potestate nostra sunt, verum etiam iⁱⁱ quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto aut imperio magistratus. imperatoris auctoritate adoptamus eos easve, qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quaeve in potestate parentium sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pro 2 nepos proneptis.³ Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius familias a patre naturali extra-neae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvunt nec quidquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit. Cum autem impubes per principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adrogationis⁴, an honesta sit expediataque pupillo, et cum quibusdam condicibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc⁵ sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei ad-4 quisivit postea. Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur et pro monstrō est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque⁶ is, qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, id est decem 5 et octo annis praecedere. Licet autem et in locum nepotis vel neptis vel in locum pronepotis⁷ vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis 6 non habeat. Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum 7 filii. Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur⁸ sed ex contrario si avus ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium 8 consentire. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo si quis per imperatorem sive apud praetorem vel apud praesidem provinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem 9 alii in adoptionem dare.⁹ Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare pos-10 sunt, castrati autem non possunt. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales libe-

ros in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.¹⁰ Illud proprium est illius adoptionis, quae per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestatis¹¹ adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes. sic enim et¹² divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiatur Germanicus Augusti natus esse. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditī in nostra constitutione¹³ etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendo ei non sufficit.

XII¹⁴
QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR¹⁵.

¹⁶Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut, quia¹⁷ eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinat liberi in potestate eius esse. paratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit¹⁸ in potestate parentis esse. sed si ex indulgentia principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt.¹⁹ Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis 4 subiciuntur. Filius familias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in patris potestate. militia enim vel consularia²⁰ dignitas patris potestate filium non liberat. sed ex constitutione nostra²¹ summa patriciatus dignitas illico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere potest?²² Si ab hostibus captus fuerit parentis, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco reversus et liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse: 'si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. ipse quoque filius nepos si ab hostibus

(1) Cf. Gai. 1, 97..107 Dig. 1, 7 Cod. 8, 47 (43) (2) Gai. 1, 97..99 (Dig. 1, 7, 2) (3) § 2 ex Cod. 8, 47 (48), 10 (4) adoptionis B (5) tunc] W, tunc ut BE (6) itaque] E W, om. B (7) neptis vel in locum (ex loco W^a) pronepotis] W^b cum Θ, in locum (loco E) neptis BE, om. inter alia W^a (8) sic E, agnoscatur W, nascatur B (9) Gai. 1, 103. 104 (Dig. 1, 7, 2, 1) (10) Gai. 1, 107 (Dig. 1, 7, 2, 2) (11) sic Gai. Dig., in potestate libri (12) sic enim et] E, sic enim

W^b, sed et B, sic etenim ut W^a (13) Cod. 7, 6, 1, 10 (14) Cf. Gai. 1, 124. 141 Dig. 1, 7 Cod. 8, 48 (49) (15) sic ind. V, dissolvitur ABE (16) Gai. 1, 124. 126..128 (17) quia BE, qui A W Gai. (18) sic W^b Gai. Θ, desint E, desit AB W^a (19) § 2 in. ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 48, 22, 4) (20) sic APE W, consularis B (21) § 4 fin. ex Cod. 12, 3, 5 (22) Gai. 1, 129

'captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminium ius quoque potestatis parentis in suspenso esse.' dictum est autem postliminium a limine et post, ut¹ eum, qui ab hostibus captus² in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in dominibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat.³ sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio redisse existimatur.

6 'Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse.' sed ea emancipatio ante quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae⁴ per imaginarias vendiciones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem⁵ reformativit, ut fictione pristina explosa recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptis ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuantur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius

7 nanciscitur. 'Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem⁶ retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel

8 'omnes sui iuris efficere.' Sed et si pater filium, quem in potestate habet, ayo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones⁷ super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptatur et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et⁸ adoptionem

9 plenissimam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptus⁹, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur:

10 et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

XIII¹⁰

DE TUTELIS.

¹¹ Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispiciamus de his quae in tutela sunt.¹² Est autem tutela, ut Servius definivit, ius ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa.

(1) ut] *A¹B W*, et *A²g A³P* (2) captus] *B W⁴θ*, om. *A W⁵*
 (3) § 5 *fin. ex Flor. l. 6 inst. (Dig. 49, 15, 26)* (4) *Gai. 1, 132* (5) quae] *A W*, om. *B* (6) *Cod. 8, 48 (49, 6*
 (7) *Gai. 1, 133-rest. (Dig. 1, 7, 28)* (8) neptem] *BE*, n. in potestate (-tem *A¹*) *A Dig.* (9) *Cod. 8, 47 (15)*, 11 (10) in c. persona (-nam *E*) et] *AE*, in c. persona *P*, c. persone *B*
 (11) sic *AB^a*, conceptus *B^bE*
 (12) Cf. *Gai. 1, 142-154 Dig. 26, 1, 3 Cod. 5, 28-29* (13) *Gai. 1, 142, 143* (14) § 1, 2 *ex Dig. 26, 1, 1 (Paul. l. 38 ad ed.)*
 (15) sic *Dig. θ*, ipsum *B*, ipsi *PE* (16) *Gai. 1, 144, 146.*

2 Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, ex qua re ipsa¹³ nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, 3 sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur.¹⁴ Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare.¹⁵ et hoc¹⁶ in filio filiaque omnimodo procedit; 'nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia mortuo te in patris sui potestatem recasuri sunt. Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in postestate eorum fierent. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inscriptione.

XIII¹⁷

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias, sed etiam filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor: sed ita 'cum liber erit' utiliter datur. proprius autem servus inutiliter eo¹⁸ modo datur tutor. Furius vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus tutor erit, cum compos mentis aut maior viginti quinque annis fuerit factus.

3 Ad certum tempus vel ex¹⁹ certo tempore vel sub condicione vel ante heredis institutionem posse dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel cause tutor dari non potest,²⁰ quia personae, non cause vel rei datur.

5 ²¹Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid²² si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

XV²³

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

²⁴ Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati²⁵ per virilis sexus cognationem²⁶ coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius nepos ex eo, item patruus et patrui filius nepos ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitiae tuae filius non

147 (17) haec libri
 (18) Cf. *Dig. 26, 2 Cod. 5, 28* (19) eo] *B θ*, codem *T*
 (20) vel ex] *θ Latine*, ut ex *B*, et ex *T* (21) quia. datur ex *Marciani l. 2 inst. (Dig. 26, 2, 14)* (22) § 5 *er Dig. 26, 2, 5, 6 (Ulp. l. 15, 39 ad Sab.)* (23) quid] *E^b Dig.*, quif *B*, quod *E^a*
 (24) Cf. *Gai. 1, 155-158 Dig. 26, 4 Cod. 5, 30* (25) *Gai. 1, 155, 156 (Dig. 26, 4, 7)* (26) adgnati] *Gai. Dig. θ*, adgnati cognati libri, cf. i. 3, 2, 1 (27) cognationem] *B*, cognatione *E*, personas cognatione *Gai. Dig.*

DE CAPITIS MINUTIONE

9

I, 15—20

'est tibi adgnatus, sed cognatus' (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur 2 patris, non matris familiam sequuntur. Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit, quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui 3 datus est tutor vivo testatore decesserit. ¹Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitum deminutio plerumque perimitur: nam adgnatio² iuris est nomen. 'cognitionis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique'

XVI³

DE CAPITIS MINUTIONE.

⁴Est autem capitum deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitum deminutio aut minor, quam quidam me-1 'diam vocant, aut minima. Maxima est capitum deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrat circa patronos condemnati, vel qui ad pretium par-2 'ticipandum se venundari passi sunt. Minor sive media est capitum deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni⁵ interdictum fuerit, vel ei, qui in 3 'insulam deportatus est. Minima capitum deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui, cum 'sui iuris fuerunt, cooperunt alieno iuri subiecti esse, 4 'vel contra.' Servus autem manumissus capite 5 non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permittatur, capite non minuitur: et ideo senatu motos⁶ capite non minuit constat.

6 Quod autem dictum est manere cognitionis ius et post capitum deminutionem, hoc ita est, si minima capitum deminutio interveniat: manet enim cognition. nam si maxima capitum deminutio incurrit, ius quoque cognitionis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognitionem. sed et si in insulam deportatus quis sit, 7 cognatio solvitur. ⁷Cum autem ad⁸ adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo⁹ gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

XVII¹⁰

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

¹¹Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominativum ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quo¹² hereditatis libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosque eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit¹³ et¹⁴ quia plerumque, ubi successioni est emolumendum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alias est¹⁴ tutor.

(1) *Gai. 1, 158* (2) adgnatio] *EO, om. B*(3) Cf. *Gai. 1, 159..164 Dig. 4, 5* (4) *Gai. 1, 159..162*(5) ignis *BE* (6) senatu motos] a sen. motus *E*, statumutatos *B*, senatum motum *W* (7) *Gai. 1, 164* (8) ad]*Gai.*, et ad *B*, et *E* (9) sic *B Gai.*, proximore *W^a*,proximiores *W^b*, proximiore *E* cum *θ*(10) Cf. *Gai. 1, 165..167 Dig. 26, 4* (11) *Gai. 1, 165*(12) scr. quod (dett.) (13) et] *B, om. EW* (14) est]XVIII¹⁵

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps im- puberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XVIII¹⁶

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et¹⁷ deinceps impuberis manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liber virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui juris efficeretur nec in fratribus potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio¹⁸ generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

XX¹⁹DE ATILIANO TUTORE VEL²⁰ EO QUI EX LEGE JULIA ET TITIA DABATUR.

²¹Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidiis provinciarum ex lege Iulia et Titia. Sed et si testamento tutor sub condicione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio aut dies pendebat, ex isdem legibus tutor dari poterat. item si pure datus fuerit²², quamdiu nemo ex testamento heres existat, tamdiu ex isdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si condicio existaret aut dies veniret aut heres existeret. ²³Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in civitate reversus fuerat: nam re-3 'versus recipiebat tutelam iure postlimii.' Sed ex his legibus pupilli tutores desierunt dari, posteaquam primo consules pupilli utriusque sexus tutores ex inquisitione dare cooperunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore neque de compellendis tutoribus ad tutelae ad-4 ministrationem quidquam cavitur. Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae 5 pupilli facultates. Nos autem per constitutionem nostram²³ et huiusmodi difficultates hominum rese- cantes nec exspectata iussione praesidum disposi- mus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingen- tos solidos valeat, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite, vel apud²⁴ alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiunt.

B W^b, erit *PE*, cum al. est tutor *om. W^a*(15) Cf. *Gai. 1, 175 Dig. 26, 4, 3, 10*(16) Cf. *Gai. 1, 166..175 Dig. 26, 4, 3, 4*(17) et] *B, vel EW*(18) *Cod. 5, 30, 5*(19) Cf. *Gai. 1, 185..191 Dig. 26, 5 Cod. 5, 34* (20) vel]*BT^a*, et ind. *V* (21) *Gai. 1, 185..187* (22) sic *B^a Gai.*,fuerat *B^bT* (23) *Cod. 1, 4, 30* (24) apud] *B, οὐνόν-**των Θ*, *om. T*

I, 20—24

10

DE AUCTORITATE TUTORUM

6 ¹Impuberis autem in tutela esse naturali iure
conveniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit
7 alterius tutela regatur.² Cum igitur pupillorum
pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem
tutelae iudicio rationem reddent³.

XXI³

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillus est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipuletur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si alii pupilli promittant, necessaria est: namque placuit meliorem quidem suam condicione licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate⁴, deteriorem vero non alter quam tutores auctores⁵, unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his⁶ contrahant obligantur, at invicem pupilli non obligantur. ⁷Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritas, quamvis lucrosa sit neque 2 ullum damnum habeat⁸. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per 3 epistolam interposita auctoritas⁹ nihil agit. ¹⁰Si inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor ut olim constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

XXII¹¹

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. puberatatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et¹² antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc¹³ etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata¹⁴ puberatatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viri¹ potentes esse credantur. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberis vel deportati: item si in servitatem pupillus redigatur¹⁵ vel ab hostibus 2 fuerit captus. ¹⁶Sed et si usque ad certam conditionem datus sit testamento, aequa evenit, ut desi- 3 nat esse tutor existente condicione. Simili modo 4 finitur tutela morte vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis diminutione tutoris, per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima autem capitis diminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non pereunt: sed pupilli et pupillae capitis demini- 5 nutio licet minima sit, omnes tutelas tollit. Prae- terea qui ad certum tempus testamento dantur tu- 6 tores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt au- tem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id 7 quod suspecti visi sunt, vel¹⁷ ex iusta causa sese

(1) *Gai. 1, 189* (2) *sic B*, reddunt *T*(3) Cf. *Dig. 26, 8 Cod. 5, 59* (4) *sic B*, tutores auctore *T* (5) *sic B*, tutoris auctoritate (-tatis *T^a*) *T* (6) qui cum his] *T^a* cum quo *B* (7) § 1. 2 *similis Dig. 26, 8, 9, 3..5 (Gai. 1, 12 ad ed. prov.)* (8) *sic B* *Dig. 9, 198*, habeant *T* (9) auctoritas] *B*, tutoris auct. *T*, eius auct. *Dig. 10* § 3 *in. simile Gai. 1, 184*(11) Cf. *Gai. 1, 170. 173. 182. 187. 194..196 Dig. 26, 1, 12. 14*
..17 *Cod. 5, 60* (12) et] *B, om. T* (13) hoc] *T, h. nos B* (14) *Cod. 5, 60, 3* (15) *sic P*, ut ingratius a patrono

excusant et onus administrandae¹⁸ tutelae deponunt secundum ea quae inferius proponemus.

XXIII¹⁹

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui, licet puberes sint, adhuc tamen huius 1 aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possint²⁰. Dantur autem curatores ab isdem magistratibus, a quibus et tutores, sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. 2 Item inviti adulescentes curatores non accipiunt praeterquam in item: curator enim et ad certam causam 3 dari potest.²¹ Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae praefectus²² urbis vel praetor et in provinciis²³ praesides ex inquisitione eis dare curatores. 4 Sed et mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse 5 non possunt, curatores dandi sunt. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti²⁴ tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusant, solent curatores dari.

6 Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculio ipsis²⁵ praetor vel qui provinciae praerit decreto constituet.

XXIV²⁵DE SATISDATIONE TUTORUM VEL²⁶ CURATORUM.

7 Ne tamen pupillorum pupillarumve et eorum, qui quaeve in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribus consumantur vel diminuantur²⁸, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisident. sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non 1 'onerantur, quia idonei electi sunt.' Sed et si ex testamento vel inquisitione duo plures dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel adulescentis et contutori vel concuratori praeferriri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerrens praeponatur ei, ut²⁹ ipse solus administret, itaque per se non potest petere satis a contatore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut editio praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa elendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret.

2 Sciendum autem est non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex ad-

add. cum *Θ* post redigatur *T*, post servitatem *B* (16) § 2 similis *Dig. 26, 1, 14, 5 (Ulp. l. 31 ad Sab.)* (17) vel] dett. cum *Θ*, vel quod *BT* (18) *sic T*, administratae *B*(19) Cf. *Gai. 1, 197. 198 Dig. 26, 5* (20) possunt libri (21) *sic Θ*, praefecti libri; (22) *sic Θ*, provincia libri (23) quia habenti] qui habet *B* (24) *ipsius*] *B*, ipsius tutoris *T*(25) Cf. *Dig. 27, 7. 46, 6 Cod. 5, 42. 57* (26) vel] *B* cum *ind. V*, et *T ind. B* (27) *Gai. 1, 199. 200* (28) vel dem.] *T*, aut dem. *Gai., om. BP* (29) ut] *B*, et *T*